

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 21 (34)

Суми – 2020

**SECTION 4
COMMERCIAL LAW;
ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW**

**СЕКЦІЯ 4
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i21.p47>

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

*Руденко Людмила Дмитрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

У статті конкретизовано юридичну природу відповідальності у господарському судочинстві, визначено співвідношення заходів процесуального примусу та відповідальності у господарському судочинстві. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про недоцільність об'єднання мір відповідальності, передбачених Господарським процесуальним кодексом України у самостійний вид юридичної відповідальності. Аргументовано доцільність виокремлення категорії «Відповідальність у господарському судочинстві». Зазначено, що метою такої відповідальності є додержання процесуального порядку господарського судочинства під загрозою застосування заходів кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної відповідальності. До відповідальності у господарському судочинстві віднесено всі види відповідальності, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням такого судочинства: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну відповідальність суддів, адвокатів, прокурорів, цивільно-правову відповідальність. Міри такої відповідальності можуть мати своїм нормативним джерелом не тільки Господарський процесуальний кодекс, але й Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Господарський кодекс, Цивільний кодекс. Зазначено, що відповідальність у господарському судочинстві є комплексним правовим інститутом. Конкретизовано, що заходи процесуального примусу та відповідальність у господарському судочинстві є формами державного примусу. Процесуальний примус має більш широку сферу застосування у порівнянні з відповідальністю у господарському судочинстві. Уточнено ознаки процесуального примусу у господарському судочинстві: реалізація незалежно від волі суб'єкта, до якого вони застосовуються; застосування судом; здійснення у зв'язку з реалізацією судочинства у конкретній справі; забезпечення виконання завдань господарського судочинства; у одних випадках є несприятливим наслідком порушення вимог правової норми (диспозиції), тобто у зв'язку з реалізацією диспозицій правових норм, в інших випадках є реалізацією диспозицій правових норм, що встановлюють певні обмеження з метою забезпечення провадження.

Ключові слова: господарське судочинство, державний примус, процесуальний примус, юридична відповідальність, відповідальність у господарському судочинстві.

Rudenko L.D. On the question of liability in economic judicial proceedings. The article specifies the legal nature of liability in commercial litigation, defines the ratio of measures of procedural coercion

and liability in commercial litigation. Based on the analysis, a conclusion was made about the inexpediency of combining the measures of responsibility provided by the Commercial Procedural Code of Ukraine into an independent type of legal liability. The expediency of separating the category "Responsibility in commercial litigation" is argued. It is noted that the purpose of such liability is to comply with the procedural order of commercial proceedings under the threat of criminal, administrative, civil, disciplinary liability. Liability in commercial litigation includes all types of liability that are realized in connection with the implementation of such litigation: criminal, administrative, disciplinary liability of judges, lawyers, prosecutors, civil liability. Measures of such responsibility may have as their normative source not only the Commercial Procedure Code, but also the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Commercial Code, the Civil Code. It is noted that liability in commercial litigation is a complex legal institution. It is specified that measures of procedural coercion and liability in commercial litigation are forms of state coercion. Procedural coercion has a wider scope than liability in commercial litigation. The signs of procedural coercion in commercial litigation are specified: implementation regardless of the will of the subject to which they are applied; application by the court; implementation in connection with the implementation of legal proceedings in a particular case; ensuring the implementation of the tasks of commercial litigation; in some cases it is an unfavorable consequence of violation of the requirements of the legal norm (disposition), ie in connection with the implementation of dispositions of legal norms, in other cases it is the implementation of dispositions of legal norms that establish certain restrictions to ensure proceedings.

Key words: commercial litigation, state coercion, procedural coercion, legal liability, liability in commercial litigation.

Постановка проблеми. Главою 9 Господарського процесуального кодексу України «Заходи процесуального примусу» (надалі – ГПК) зазначено види та порядок застосування мір примусу до учасників господарського процесу. Наявність таких норм у Господарському процесуальному кодексі актуалізувала питання визначення місця юридичної відповідальності у господарському процесі як форми процесуального примусу, самостійного характеру такої відповідальності. Поставлене питання заслуговує окремого дослідження ще і тому, що до мір процесуальної відповідальності можна віднести не тільки ті заходи, які зазначено у Главі 9 ГПК, а і умови розподілу судових витрат (ст. 129 ГПК), міри реагування за зловживання процесуальними правами (ст. 43 ГПК).

Стан наукової розробки теми. У науковій доктрині питанню відповідальності у господарському судочинстві також не приділено достатню увагу. Окремі питання місця відповідальності у господарському процесі, заходів процесуального примусу розглядалися А.А. Безсоновим, А.В. Катричем. Проте більшість досліджень присвячено визначенню або процесуальної відповідальності в цілому, або цивільної процесуальної відповідальності. Зокрема, це такі дослідники, як В.В. Бутнев, І.М. Лукіна, Н.А. Чечіна.

Викладене вказує на доцільність визначення наступної мети дослідження: конкретизація

юридичної природи відповідальності у господарському судочинстві, визначення співвідношення заходів процесуального примусу та відповідальності у господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Ст. 131 ГПК надано визначення заходів процесуального примусу. Ознаками таких заходів є: застосування судом; спонукання учасників господарського процесу до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання процесуальними правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства [1]. Видами заходів процесуального примусу є: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення для дослідження судом; штраф.

Комплексний аналіз норм ГПК дозволяє вказати, що перелічені у ст. 132 ГПК заходи процесуального примусу не є вичерпними. Адже до таких заходів можна додати покладення на сторону, яка зловживала процесуальними правами, повністю або частково судових витрат, незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 129 ГПК).

Тобто ГПК закріплює визначення та види заходів процесуального примусу. Інститут господарської процесуальної відповідальності не знайшов відображення у нормах ГПК. Оскільки така відповідальність є формою державного, а отже і процесуального примусу, постає питання чи можна прирівняти процесуальний примус та

процесуальну відповідальності, чи є господарська процесуальна відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності. Чи логічним є висновок, що господарська процесуальна відповідальність обмежується тільки тими заходами, що передбачені ст. 132 ГПК. У той же час процесуальний примус є більш широким поняттям та охоплює інші заходи процесуального реагування.

Починаючи з першої половини 70-х років ХХ сторіччя у юридичній науці активно обговорювалося питання про існування самостійного виду юридичної відповідальності – процесуальної відповідальності. При цьому істотна частка досліджень була присвячена цивільній процесуальній відповідальності. Низка дослідників абсолютизують особливості предмету та методу галузі права та розглядають у якості мір процесуальної відповідальності реалізацію будь-яких санкцій процесуальних норм [2, С. 35]. Інші дослідники, визнаючи цей вид відповідальності таким, що існує, вказують на незначну кількість майнових штрафних санкцій, реалізація яких утворює міри процесуальної відповідальності [3, С. 41-45]. Проте інші дослідники виокремлюють окрім штрафних та майнових санкцій, санкції особистого характеру (попередження, видалення з зали судового засідання) [4, С. 288-297]. Третя група дослідників виключає процесуальну відповідальність як самостійний вид відповідальності [5, С. 74]. На противагу такої концепції, є дослідники, що вважають господарську процесуальну відповідальність як самостійний вид процесуальної юридичної відповідальності. А.В. Катрич виокремлює господарську процесуальну відповідальність у окремий інститут господарського судочинства [6, С. 156], при цьому вона також відносить таку відповідальність до форми державного примусу [6, С. 156].

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити наступну аргументацію щодо доцільності виокремлення процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Самостійний характер такої відповідальності обумовлений наявністю самостійного предмету та методу регулювання певної процесуальної галузі права. Тобто видів відповідальності стільки, скільки самостійних галузей права. Такий підхід є нераціональним, адже часто галузі права встановлюють міри відповідальності, а правові норми, які закріплюють гарантії при реалізації таких мір відповідальності закріплено у галузі права, предмет якого має більший ступінь узагальнення. У певних випадках одні й ті ж самі норми про відповідальність з незначними особливостями закріплено у суміжних, але

самоостійних галузях права, а виокремлювати при цьому самостійні види відповідальності означає виступати проти спільності правового регулювання.

Більшість аргументів прихильників виокремлення процесуальної відповідальності у самостійний вид відповідальності є поверховими. Дослідниками не доведено ані особливості процедури покладання мір процесуальної відповідальності, ані взаємозв'язок процесуальної відповідальності з методами процесуальних галузей права. Як представляється, наявність самотійного предмету та методу у господарському процесуальному праві та санкцій у структурі господарських процесуальних норм не може бути підставою для виокремлення господарської процесуальної відповідальності у самостійний вид. Так, санкціями господарських правових норм передбачено різні заходи впливу на учасників господарського процесу, які не зводяться виключно до мір відповідальності. Зокрема, це відмова у поновленні пропущеного процесуального строку (ст.ст. 158, 224, 260 ГПК); стягнення судових витрат зі сторони, що прогнала (ст. 129 ГПК). Якщо перебувати на позиції, що санкція норми завжди передбачає відповідальність, то потрібно розглядати що процесуальний примус дорівнює процесуальній відповідальності. Така позиція є помилковою. Адже юридична відповідальність є тільки однією з форм державного примусу.

Одним із аргументів виокремлення самостійності процесуальної відповідальності є склад процесуального проступку. Такий склад має самостійний об'єкт посягання (встановлений законом порядок провадження). Процесуальні проступки порушують відповідно норми процесуального права. Міри примусу застосовуються судом. Порядок притягнення до відповідальності визначається процесуальним законом. Проте на противагу зазначеним аргументам доцільно вказати наступне: об'єкт посягання встановлений порядок провадження зазначено і у Кримінальному кодексі України (ст. 382 «Невиконання судового рішення», ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу», ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», ст. 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку», ст. 400-1 «Представництво в суді без повноважень»); і Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст. 1853 «Прояв неповаги до суду або Конституційного суду України»; ст. 1856 «Невжиття заходів щодо окремої ухвали суду»).

Міри процесуальної відповідальності є достатньо різнорідними: у одних випадках порушник несе відповідальність перед судом, у інших – перед противною стороною. Тобто процесуальна відповідальність не має одну із істотних ознак самостійності: єдина природа мір відповідальності.

Таким чином, не має достатніх підстав об'єднання мір відповідальності, передбачених ГПК, у певний самостійний вид юридичної відповідальності – господарську процесуальну відповідальність. Правомірною та такою, що заслуговує уваги, є виокремлення категорії «відповідальність у господарському судочинстві». Додержання процесуального порядку господарського судочинства забезпечується загрозою застосування заходів кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної відповідальності.

До відповідальності у господарському судочинстві доцільно віднести всі види відповідальності, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням такого судочинства: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну відповідальність суддів, адвокатів, прокурорів, цивільно-правову відповідальність. Міри такої відповідальності можуть мати своїм нормативним джерелом не тільки ГПК, але й Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Господарський кодекс, Цивільний кодекс.

У зв'язку з викладеним постає питання: як співвідноситься відповідальність у господарському судочинстві та заходи процесуального примусу, зазначені у ст. 132 ГПК. Заходи процесуального примусу та відповідальність у господарському судочинстві є формами державного примусу. Процесуальному примусу та відповідальності у господарському процесі притаманні всі ознаки державного примусу. Зокрема, це: правовий характер, специфічна форма правозастосовчої діяльності спеціально уповноваженого державного органу (суду); примусовий характер; підставою для їх застосування є вчинення певного порушення. Проте не можна ставити знак рівняння між заходами процесуального примусу та відповідальністю у господарському судочинстві. Процесуальний примус є суто інститутом господарського процесуального права, у той же час відповідальність у господарському судочинстві має комплексний характер. Заходи процесуального примусу у господарському судочинстві мають наступні характерні ознаки: реалізуються незалежно від волі суб'єкта, до якого вони застосовуються; застосовуються судом; здійснюються у зв'язку з реалізацією судочинства у конкретній справі; спрямовані на забезпечення

виконання завдань господарського судочинства; у одних випадках представляють собою несприятливі наслідки порушення вимог правової норми (диспозиції), тобто у зв'язку з реалізацією диспозицій правових норм, в інших випадках є реалізацією диспозицій правових норм, що встановлюють певні обмеження з метою забезпечення провадження.

Представляється вірною позиція законодавця щодо застосування юридичної техніки закріплення у ГПК саме заходів процесуального примусу, а не мір відповідальності. У даному випадку законодавець застосував три рівні юридичної техніки. Перший рівень адресований нормам права та їх об'єктивізації у статтях закону. Другий рівень пов'язаний з імплементацією галузі права у ту чи іншу сукупність нормативно-правових актів. Третій рівень адресований системі права в цілому та її зв'язку з системою законодавства. Галузь права та галузь законодавства за своїм змістом далеко не завжди співпадають, оскільки одне є продуктом закономірного та об'єктивного розвитку суспільства, а інше – суб'єктивної юри дико-технічної діяльності конкретних осіб.

Метод правового регулювання характеризує вплив норм на поведінку суб'єктів права. Принципові засади пронизують всі норми відповідної галузі та таким чином складають найважливіший елемент методу правового регулювання галузі. Зв'язок методу правового регулювання з юридичною відповідальністю є опосередкованою, проте саме метод правового регулювання визначає особливості існування будь-якого правового вища у межах галузі. Наявність відповідальності у господарському судочинстві обумовлена методом галузі та в першу чергу її принципами. Принцип змагальності та диспозитивності обумовлює широке коло прав учасників господарського процесу. У них практично відсутні обов'язки перед судом, окрім обов'язків виконувати законні розпорядження судді та акти суду, додержуватися порядку у судовому засіданні, добросовісно користуватися процесуальними правами та не зловживати ними. Юридична відповідальність є гарантією виконання обов'язку; оскільки основний зміст процесуально-правового статусу учасників господарського процесу складають їх права, при відносно малій кількості обов'язків, відповідно до цього і сфера застосування юридичної відповідальності за процесуальні правопорушення є вузькою. У той же час процесуальний примус має більш широку сферу застосування.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє підбити наступні підсумки. Відповідальність у господарському судочинстві є

комплексним правовим інститутом та забезпечується загрозою застосування заходів кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної відповідальності. До відповідальності у господарському судочинстві доцільно віднести всі види відповідальності, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням такого судочинства: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну відповідальність суддів, адвокатів, прокурорів, цивільно-правову відповідальність.

Міри такої відповідальності можуть мати своїм нормативним джерелом не тільки ГПК, але й Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Господарський кодекс, Цивільний кодекс. Заходи процесуального примусу та відповідальність у господарському судочинстві є формами державного примусу. Процесуальний примус має більш широку сферу застосування у порівнянні з відповідальністю у господарському судочинстві.

Література:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України в редакції від 03.10.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст.436.
2. Чечина Н.А., Элькинд П.С. Об уголовно-процессуальной и гражданско-процессуальной ответственности. Советское государство и право. 1973. № 9. С. 33-41.
3. Бутнев В.В. Гражданская процессуальная ответственность. Ярославль, Яросл. гос. ун-т, 1999, 62 с.
4. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука, 1997, 392 с.
5. Галаган И.А., Глебов В.П. Процессуальные нормы и отношения в советском праве. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1985, 297 с.
6. Катрич А.В. Відповідальність як інститут господарсько-процесуального права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 43. Том 1. 2017. С. 154-156.